

Janina Dzik

Historyczny wystrój i wyposażenie kościół parafialnego pw. Ducha Świętego w Żabnie

Ochrona Zabytków 65/3-4 (258-259), 151-160

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Historyczny wystrój i wyposażenie kościoła parafialnego pw. Ducha Świętego w Żabnie

Janina Dzik

historyk sztuki

Słowa kluczowe: neobarok, polska sztuka sakralna XIX w., kościół parafialny w Żabnie, Piotr Niziński, ks. Franciszek Leśniak, ks. Bernard Preibisz, Zygmunt Grüner, August Kugler

OKOŁO 1970 ROKU W RAMACH RENOWACJI wnętrza kościoła parafialnego pw. Ducha Świętego w Żabnie i adaptacji jego prezbiterium do potrzeb zreformowanej liturgii po soborze watykańskim II zostały usunięte i bezpowrotnie zniszczone jednorodne elementy wystroju i wyposażenia wnętrza utrzymane w stylu neobarokowym¹. Zgodnie z ówczesnym statusem prawnym zabytku, ochroną objęte były obiekty powstałe przed rokiem 1850, nie zachowała się też dokumentacja archiwalna dotycząca dokonanych przekształceń². O dawnym wystroju i wyposażeniu nie wspomniano w nadzwyczaj skromnej literaturze na temat żabieńskiego kościoła. Zabytkowe elementy wnętrza wymieniał jedynie *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* opracowany przez Józefa E. Dutkiewicza (1953)³, ograniczając się do informacji o barokowym portalu z figurą Matki Boskiej na smoku i kilku fragmentach drugiego portalu (kolumny i przerwany szczyt z obeliskami oraz tablica marmurowa związana z fundacją Rafała Kazimierza Makowieckiego, obeliski z hermami, kartuszami herbowymi). Dutkiewicz zwracał również uwagę na klasycystyczną chrzcielnicę i późnobarokowe figury grupy pasyjnej z XVIII wieku. Na powyższych danych opierał się Marian Kornecki, autor wzmianki o kościele w Żabnie w *Roczniku diecezji tarnowskiej* (1972)⁴. Również

artykuł Ignacego Trybowskiego *Zabytki sztuki powiatu dąbrowskiego* w monograficznym opracowaniu *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu* (1974)⁵ nie informował o dawnym neobarokowym wyposażeniu kościoła. Autor wspominał natomiast o wykonanej w latach 1971-1972 polichromii projektu Łukasza Karwowskiego (1911-1979).

W ostatnich latach podjęto konserwację zabytkowych elementów dawnego wyposażenia kościoła – grupy pasyjnej umieszczonej w kruchcie, chrzcielnicy oraz portalu w ścianie południowej⁶. Odnowiono również obraz Piotra Nizińskiego należący do dawnego ołtarza głównego. Przeprowadzone prace konserwatorskie stały się asumptem do podjęcia badań nad obiektami z wnętrza żabieńskiej świątyni, dotyczą one bowiem ważnego i aktualnego problemu oceny wyposażenia kościołów z epoki historyzmu i eklektyzmu, jego ochrony i konserwacji.

Jedynym przekazem na temat neobarokowego wystroju i wyposażenia wnętrza omawianego kościoła jest dokumentacja fotograficzna nieznanego autora wykonana w latach 40. XX wieku. Na jej podstawie, a także opierając się na zapiskach w kronice parafialnej, można zrekonstruować wygląd wnętrza ówczesnej jednonawowego kościoła⁷ i dokonać próby oceny jego wartości historycznych i artystycznych.

Z informacji w dokumentach archiwalnych wiadomo, że wystrój i wyposażenie kościoła w Żabnie

w ciągu wieków wielokrotnie ulegały zniszczeniu. Lakonicznie wzmiankowane są w wizytacjach biskupich elementy wyposażenia kościoła wzniesionego w latach 1663-1685 przez kasztelana kamienieckiego i starostę trembowelskiego Rafała Kazimierza Makowieckiego z Borzymia herbu Pomian (zm. 1689) po spaleniu starszej budowli przez wojska Rakoczego (1657). Makowiecki (po 1673 roku dziedzic Żabna) wznosił tę świątynię w dobrach dziedzicznych swojej żony Teresy Eleonory z Dembińskich (zm. 1704), podkomorzanki krakowskiej⁸. Wiadomo, że Mikołaj Oborski, biskup pomocniczy diecezji krakowskiej, w 1685 roku konsekrował w kościele w Żabnie (przynależącym wówczas do dekanatu opatowskiego) ołtarz główny oraz ołtarze: Matki Boskiej, Aniołów Stróżów, Krzyża, Anny⁹. Już wcześniej, w 1664 roku, odnotowane zostało literackie bractwo, jakie organizowano przy większych parafiach (obowiązkiem członków był śpiew liturgiczny i działalność charytatywna¹⁰).

Świątynia ta ucierpiała na skutek pożaru w 1799 roku¹¹. Odnowione wnętrze uległo ponownemu zniszczeniu kilkadziesiąt lat później, kiedy w 1888 roku pożar strawił niemal całe miasteczko¹². Pracami restauracyjnymi zajął się wówczas mianowany w tym roku po ks. Ignacym Maciejowskim (1881-1888) proboszcz Antoni Łętkowski (1852-1912), były senator wikariuszów katedralnych w Tarnowie. On to w kronice parafialnej pozostawił interesujące wzmianki o pracach przeprowadzanych w kościele oraz fundacji ołtarzy, polichromii i paramentów liturgicznych.

Priorytetową sprawą w zniszczonej pożarem świątyni było ufundowanie ołtarza głównego. Nastąpiło

to niebawem dzięki funduszom Józefy Szymurowicz posiadającej majątek w Sękowej k. Gorlic, jak podaje kronika, znajomej proboszcza. Poświęcenie drewnianego neobarokowego ołtarza wykonanego przez rzeźbiarza z Krakowa Romualda Łapczyńskiego (ur. 1848) – jak informował proboszcz Łętkowski – nastąpiło 17 grudnia 1889 roku. Pierwszy obraz, według jego opinii „kopia z van Dyka”, wykonany został przez Piotra Nizińskiego „akademika z SSP w Krakowie”. Rok później poświęcony został drugi obraz dla ołtarza głównego przedstawia-

jący, zgodnie z wezwaniem kościoła, *Zestanie Ducha Świętego*. Obraz ufundowany przez proboszcza Łętkowskiego, wykonany został również przez malarza Nizińskiego.

Nowo wzniesiony monumentalny ołtarz był obiektem typu architektonicznego, trójosiowym, jednokondygnacyjnym, o schemacie trójpolowego łuku triumfalnego, z artykulacją pionową w formie kolumniek na cokółkach, polichromowany w ciemnej tonacji, ze złoceniami. Przypominał charakterystyczną dla polskiego baroku strukturę ołtarzową wykonaną

3

4

z marmuru dębnickiego (il. 1, 2, 3). W polu centralnym zamkniętym łukiem półkolistym znajdował się obraz *Zesłania Ducha Świętego* eksponowany zamiennie w okresie wielkiego postu z wizerunkiem *Chrystusa na krzyżu* (il. 6, 7). W osiach bocznych umieszczono figury patronów Polski w biskupich strojach ceremonialnych. Był to św. Wojciech z krzyżem misyjnym i księgą oraz św. Stanisław błogosławiący, z pastorałem i Piotrowinem u stóp. Powyżej znajdowały się figury aniołów, całość wieńczył krzyż.

Dwa ołtarze boczne zlokalizowane w nawie głównej, przy ścianie tęczowej, wyrzeźbione przez miejscowego artystę Józefa Sowińskiego, poświęcone zostały w 1892 roku. Były to obiekty typu architektonicznego, z retabulum w formie jednoprzelotowego łuku

triumfalnego, ozdobione drewnianymi ażurowymi elementami dekoracyjnymi, z kolumnkami (il. 1). W aediculach ołtarzy umieszczono figury – po stronie północnej Matki Boskiej z Dzieciątkiem (il. 4), po stronie południowej Serca Pana Jezusa. Jak informował ks. Łętkowski, do kościoła sprowadzono też obraz wyobrażający Najświętszą Marię Pannę namalowany przez tarnowskiego artystę Zygmunta Grünera (Grinera) oraz wizerunek św. Antoniego Padewskiego wykonany przez ks. Bernarda Preibisza (1828-1907) z Tarnowa. Przed figurą maryjną w ołtarzu bocznym po stronie północnej umieszczony został później obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy zakupiony w Rzymie w 1911 roku z inicjatywy ks. Tomasza Włocha (1868-1956), profesora dogmatyki w tarnowskim seminarium, wywodzącego się z Żabna. Pozostaje kwestią otwartą, czy wymienione w kronice obrazy przedstawiające NMP i św. Antoniego Padewskiego zlokalizowane zostały w ołtarzach bocznych dla przesłonięcia figur, czy zawisły na ścianach kościoła.

26 lipca 1892 roku w dzień św. Anny poświęcony został wizerunek tejże świętej w ołtarzu, ufundowanym do kaplicy jej dedykowanej, przez miejscowego proboszcza. Namalował go *ex voto* kanonik i proboszcz parafii Narodzenia NMP (katedralnej), tarnowski ks. Franciszek Leśniak. Zachowany do dzisiaj

1. 2. Wnętrze kościoła parafialnego pw. Ducha Świętego w Żabnie, fot. ok. 1940, ze zbiorów prywatnych

1. 2. Interiors of the Holy Spirit parish church in Żabno, photo from ca 1940, private collection

3. Ołtarz główny kościoła parafialnego pw. Ducha Świętego w Żabnie, fot. ok. 1940, ze zbiorów prywatnych

3. Main altar of the Holy Spirit parish church in Żabno, photo from ca 1940, private collection

4. Ołtarz boczny kościoła parafialnego pw. Ducha Świętego w Żabnie, 1892, fot. ok. 1940, ze zbiorów prywatnych

4. Side altar of the Holy Spirit parish church in Żabno, 1892, photo from ca 1940, private collection

5

obraz, umieszczony wtórnie we wnęce pod oknem w dawnej kaplicy św. Anny, ozdobił niegdyś drewniany, trójosiowy ołtarz, złożony i polichromowany. Kompozycja stylizowana na obraz manierystyczny, przedstawia *św. Annę nauczającą Marię* (w sensie uosobienia Magisterium Kościoła) (il. 12), na złotym tle. W lewym dolnym rogu widoczna jest sygnatura na otwartej księdze „...Leśniak kanonik kat. tarn. Malował dla kościoła w Żabnie 1892”. Po bokach obrazu w strukturze ołtarzowej znajdowały się figury świętych Joachima i Józefa.

W 1903 roku, kiedy proboszczem był już ks. Antoni Chorążak (1865-1951), jak informuje kronika, wnętrze kościoła zostało pokryte polichromią o charakterze figuralno-ornamentalnym, ze scenami *Pokłonu pasterzy* i *Zmartwychwstania Chrystusa* na ścianach prezbiterium, w dolnej części z wzorem deseniowym imitującym tkaninę. Na ścianie tęczowej widoczne były anioły z banderolami (przypominające anioły z tekstem litanii loretańskiej Jana Matejki z polichromii kościoła Mariackiego w Krakowie) z czytelnym tekstem trishagionu: *Święty, święty, święty Pan Bóg zastępów*. Wykonane zostały, jak napisano w kronice, w technice enkaustycznej (malowidła olejno-woskowe), z ofiar parafian, przez malarza Juliana Kruczkowskiego ze Lwowa, którego autorstwa jest również polichromia w kościele filialnym w pobliskim Odporzyszowie.

Kim byli artyści wykonujący prace w latach 1889-1892 w kościele żabińskim?

Piotr Niziński (1858-1919) namalował wspomniane dwa obrazy jeszcze w trakcie studiów w krakowskiej SSP. W latach 1885-1891 studiował u Leopolda Loefflera, Władysława Łuszczkiewicza, Floriana Cynka, Izydora Jabłońskiego, Feliksa Szynalewskiego i na oddziale kompozycji Jana Matejki. Od 1892 roku kontynuował naukę w akademii monachijskiej, w pracowni Aleksandra Wagnera¹³. Artysta wykonywał przede wszystkim polichromie w licznych kościołach Mało-

6

polski, między innymi w Wawrzeńczycach k. Krakowa, w kościele Reformatów w Zakliczynie, w kościele św. Mikołaja w Krakowie i w kaplicy św. Antoniego przy kościele Mariackim (obydwie niezachowane), kościołach parafialnych Narodzenia NMP w Myślenicach (zamalowana) i w Szczurowej k. Brzeska, w kaplicy Matki Boskiej Bolesnej kościoła Franciszkanów w Krakowie oraz w katedrze w Kielcach¹⁴.

Na uwagę zasługuje też działalność artystyczna księży tarnowskich. Bernard Ludwik Preibisz (1828-

-1907), wykonawca wizerunku św. Antoniego Padewskiego z Dzieciątkiem Jezus, zniszczonego zapewne w latach 70. XX wieku, był przełożonym tarnowskiego domu księży filipinów w latach 1884-1905¹⁵. Kształcił się w seminariach duchownych w Poznaniu i Gnieźnie, następnie wstąpił do kongregacji filipinów w Gostyniu i tam, dla macierzystego kościoła zgromadzenia, wykonał kilkanaście obrazów. Od roku 1853 studiował malarstwo w monachijskiej Akademii Sztuk Pięknych u Johanna Schraudolpha¹⁶.

Ksiądz Franciszek Borgiasz Leśniak (1846-1915) był absolwentem c.k. Wyższego Gimnazjum w Tarnowie. Po ukończeniu tarnowskiego seminarium duchownego i uzyskaniu święceń pracował w Niepołomicach, Starym Sączu i w szkole benedyktynek w Staniątkach, a także w Zbylitowskiej Górze k. Tarnowa¹⁷. Malarstwem zajmował się amatorsko, prawdopodobnie pod wpływem tarnowskiego malarza Zygmunta Grinera. Od 1887 roku pełnił obowiązki proboszcza parafii przy katedrze tarnowskiej i zajmował się pracą pedagogiczną w seminarium duchownym, wykładając poza teologią także historię sztuki. Podczas jego kadencji jako proboszcza przeprowadzono restaurację katedry.

Warto nadmienić, że wspomniany Zygmunt Griner (1815-1888) studiował w latach 1835-1837 w akademii w Wiedniu, a ponadto pobierał prawdopodobnie nauki w Berlinie u Petera J. Corneliusa. Do Tarnowa przybył około 1850 roku, w latach 1853-1854 przyozdabiając neogotycką polichromią „całe wnętrze katedry i jej kaplic”¹⁸.

Julian Kruczkowski, lwowski malarz, snycerz i restaurator wnętrz kościelnych, urodzony w Gromniku k. Tarnowa, składając w 1901 roku nie przyjętą ofertę na malowanie kościoła parafialnego w Błazowej, napisał: „Pracuję wyłącznie na tle religijnym, i nie tylko

7

dla kraju... (po okresie) mego pobytu w celu kształcenia się w Monachium”¹⁹. Do Żabna sprowadzony został prawdopodobnie po ukończeniu prac w kościele Nawiedzenia NMP w Tuchowie (1900-1901). Lokalną sławą cieszył się też rzeźbiarz Romuald Łapczyński, wykonawca wielu ołtarzy dla kościołów regionu Polski południowej.

Należy zwrócić uwagę na najstarszy z obrazów żabińskich przedstawiający *Chrystusa na krzyżu*, zlokalizowany niegdyś w ołtarzu głównym i eksponowany wymiennie, stosownie do świąt roku liturgicznego, wraz z obrazem *Zesłania Ducha Świętego* (na ścianie nawy głównej kościoła). Duże płótno, utrzymane w ciemnej, niemal monochromatycznej tonacji, ukazuje rozpięte na krzyżu ciało Chrystusa *in vivo*, w dramatycznym akcie agonii. Z ciemnego tła wyłania się silnie światłocieniowo modelowana, ekspresyjnie wygięta postać. Przedstawiona została z dużą sugestywnością, w spektakularnej kulminacji męki.

Analiza porównawcza, jak i wzmianka uczyniona przez ks. Łętkowskiego, wskazują jednoznacznie na

5. Ks. Antoni Łętkowski (1852-1912), proboszcz w Żabnie, fot. ze zbiorów prywatnych

5. Rev. Antoni Łętkowski (1852-1912), parish priest in Żabno, photo from private collection

6. *Chrystus na krzyżu*, 1889, obraz w ołtarzu głównym namalowany przez Piotra Nizińskiego

6. *Crucifixion of Jesus*, 1889, painting in the main altar, by Piotr Niziński

7. *Zesłanie Ducha Świętego*, 1890, obraz w ołtarzu głównym namalowany przez Piotra Nizińskiego

7. *Descent of the Holy Spirit*, 1890, painting in the main altar, by Piotr Niziński

pierwowzór – obraz Antoniego van Dycka (1599-1641), wybitnego malarza flamandzkiego, ucznia Piotra Pawła Rubensa, działającego w Antwerpii i Londynie (il. 8). Skąd zatem znalazła się kopia obrazu van Dycka w prowincjonalnym kościele w Żabnie? Wiadomo, że podobna kopia przechowywana jest w kaplicy Seminarium Duchownego w Tarnowie, najbliższym terytorialnie wobec miasteczka nad Dunajcem. Sprowadzona została 25 czerwca 1890 roku z Wiednia jako dar cesarza Franciszka Józefa I na prośbę ks. Józefa Bąby, który sprawował wówczas urząd rektora tegoż seminarium²⁰. Obraz skopiowany został z oryginału flamandzkiego malarza (ok. 1628-1630) znajdującego się od 1774 roku w Galerii Malarstwa Najwyższego Domu Cesarskiego (Gemälde-Galerie des Allerhöchsten Kaiserhauses), obecnie Kunsthistorisches Museum w Wiedniu²¹. Kopia została wykonana przez wiedeńskiego malarza kopistę Augusta Kuglera i przekazana do Tarnowa (il. 10)²². Prawdopodobnie stała się ona, lub sam oryginał van Dycka, przedmiotem studiów Piotra Nizińskiego, wówczas studenta krakowskiej SSP. Nie wykluczone, że artyście znana była graficzna kopia obrazu autorstwa Paula Pontiusa, popularyzującego dzieła flamandzkiego mistrza (il. 9). Drugi z obrazów Nizińskiego wydaje się być zainspirowany grafiką antweperskiego rytownika

Cornelisa Corta (1533-1578), wykonaną w 1574 roku według wzoru Giorgia Vasarięgo (1511-1574) (il. 11)²³. Charakterystyczną cechą jest koncentryczny układ postaci apostołów skupionych wokół wywyższonej Matki Boskiej, nad którą widoczna jest gołębnica – znak obecności Ducha Świętego.

Zlecenie to wiązać można z osobą ówczesnego proboszcza parafii żabińskiej, ks. Antoniego Łętkowskiego, któremu bliskie było środowisko tarnowskiego duchowieństwa (il. 5). Wyświęcony w 1877 roku, mianowany kapelanem wojskowym *ad tempus belli*

i wikariuszem w katedrze (1883) oraz zatrudniony jako katecheta w szkole 8-klasowej dla dziewcząt w Tarnowie (w latach 1886-1887), pełnił funkcję proboszcza w Żabnie w latach 1888-1897²⁴. Należy pamiętać, że w latach 1888-1915 trwała renowacja katedry tarnowskiej i odnawianie kościoła św. Marcina w Tarnowie-Zawadzie, w które zaangażowany był przede wszystkim ks. Józef Bąba, a także jego kolega i przyjaciel ks. Franciszek Leśniak, wykładowca estetyki – przedmiotu od niedawna obowiązującego w tarnowskim seminarium²⁵. Udzielał się również ks. Bernard Preibisz, przełożony tarnowskiego domu księży filipinów²⁶. Można zatem przypuszczać, że koncepcja wystroju

10

i wyposażenie ówczesnego jednonawowego kościoła w Żabnie stały się kolejnym prestiżowym zadaniem dla grupy tarnowskich duchownych. Stanowiąc ono mogło kwintesencję ich zainteresowań historycznych i estetycznych. Warto nadmienić, że efektem ich współpracy było przygotowanie i urządzenie sali muzealnej przy katedrze tarnowskiej z przeznaczeniem na obiekty polskiej sztuki średniowiecznej i nowożytnej oraz ukształtowanie podstaw nauczania historii sztuki i estetyki w miejscowym seminarium duchownym.

Idea edukacji przez sztukę i wartości estetyczne znalazła się w nurcie XIX-wiecznych teorii kościelnych

8. *Chrystus na krzyżu*, Antoni van Dyck, Kunsthistorisches Museum w Wiedniu

8. *Crucifixion of Jesus*, Anton van Dyck, Kunsthistorisches Museum in Vienna

9. *Chrystus na krzyżu*, Paul Pontius według Antoniego van Dycka

9. *Crucifixion of Jesus*, Paul Pontius after Anton van Dyck

10. *Chrystus na krzyżu*, przed 1890, August Kugler, kaplica Seminarium Duchownego w Tarnowie

10. *Crucifixion of Christ*, prior to 1890, August Kugler, chapel of Seminary in Tarnów

11. *Zesłanie Ducha Świętego*, rycina Cornelisa Corta (1574) według Giorgia Vasari

11. *Descent of the Holy Spirit*, print by Cornelis Cort (1574) acc. to Giorgio Vasari

11

o roli sztuki, wygłaszanych między innymi przez ks. Leśniaka. W publikacji *O malarstwie religijnym* (1909) podkreślał, jak wielkie jest znaczenie i zadanie sztuki religijnej, a szczególnie malarstwa²⁷. Nie ogranicza się ono, jak pisał, do ozdoby kościoła i uświetnienia liturgii, ale pośredniczy we wpływie religii na serca i umysły. „Gdy architektura wywołuje pewien uroczysty nastrój, gdy pieśń porывa i podnosi dusze, gdy rzeźba przedstawia w ucieleśnionych kształtach święte postaci, malarstwo całym bogactwem wyrażenia i potęgą swych kreacji przemawia najwyraźniej do oczu i pojęć i uczucia, przybliża świat duchowy, opowiada Ewangelię, buduje królestwo Boże na ziemi i przyczynia się, jak żaden inny dział sztuki, do rozbudzenia uczuć wiary i pobożności²⁸. Autor podnosił też, że sztuka jest w swym rodzaju potęgą, a dzieła jej wyrazem siły twórczej i dążności umysłowych i dorobkiem ludzkości, że artyzm jest, a przynajmniej być powinien, służbą idei²⁹. Podkreślał świadomość okresu przejściowego sztuki i upadku sztuki religijnej, a także próby jej ożywienia poprzez przenoszenie scen biblijnych w realia historyczne, na przykład egzotyki Orientu. Wskazywał też na znaczenie dydaktyczne sztuki, jakim jest rozbudzenie w społeczeństwie zmysłu estetycznego.

Kościół – według niego – jest jedynym miejscem, gdzie sztuka może oddziaływać.

Należy zatem przyjąć, że z inspiracji ks. Łętkowskiego, ówczesnego proboszcza kierującego odbudową żabińskiej świątyni po pożarze i fundatora znacznej części wyposażenia, powstał skromny program ikonograficzny. Wyeksponowane zostało w nim, podobnie jak w tarnowskim seminarium, *Ukrzyżowanie* przejęte z obrazu van Dycka oraz, zgodnie z wezwaniem kościoła, *Zesłanie Ducha Świętego*. Znalazły się tu także wizerunki Matki Boskiej, patronki kościoła św. Anny i zapewne osobistego patrona proboszcza – św. Antoniego Padewskiego. Zagadnienie wystroju i wyposażenia kościoła w Żabnie dotyczy jednego z istotnych

problemów w historii sztuki przełomu XIX i XX wieku – kwestii renowacji połączonej z nadawaniem wnętrzu kościelnym cech historyzujących. Mecenat ks. Antoniego Łętkowskiego stanowi charakterystyczny dla XIX wieku przykład zaangażowania duchowieństwa w dzieło renowacji obiektów sakralnych.

Zdaniem Piotra Krakowskiego, przejawem dziewiętnastowiecznego eklektyzmu była konieczność odnowienia stylów historycznych, tworzenia nowych zespołów, nawiązujących do minionych epok. Charakterystyczna była postawa jednocześnie tradycyjna i eklektyczna, wśród pluralizmu stylów architektonicznych starająca się sprostać zarówno możliwościom ekonomicznym, jak i gustom estetycznym ówczesnego odbiorcy. Było to zjawisko ważne dla właściwego obrazu kultury całego stulecia⁹⁰.

Zjawisko neobaroku, szeroko pojętego nurtu z 2. połowy XIX wieku charakteryzującego się naśladownictwem barokowych form epok minionych, szczególnie rozwijające się w środowisku wiedeńskim związanym z dworem cesarskim, w Polsce przejawiało się w nawiązywaniu do form baroku rodzimego. Przykładem może być wystrój i wyposażenie prowincjonalnego kościoła parafialnego w Żabnie. W jego dekoracji brali udział artyści kształceni w różnych ośrodkach kulturalnych Galicji, przede wszystkim w dwóch wiodących prym środowiskach – Krakowa i Lwowa. Większość z nich związana była jednakże z akademiami znaczących wówczas europejskich ośrodków sztuki – Monachium i Wiednia. Działalność ich świadczy o związkach z ówczesną stolicą Wiedniem, będącym centrum rozwoju stylowego historyzmu i eklektyzmu, promieniującego na architekturę i dekorację wnętrza całego imperium austro-węgierskiego. Sztuka ta przez lata była traktowana bez właściwego zrozumienia przez gestorów kościołów, społeczności parafialne, a także niekiedy przez władze konserwatorskie (kościelne i państwowe). Mecenat i zainteresowania artystyczne oraz praktykowanie malarstwa w sferach kościelnych diecezji tarnowskiej to interesujące zjawisko historyczne i kulturowe. ■

12. *Św. Anna nauczająca Marię*, 1892, obraz namalowany przez ks. Franciszka Leśniaka, fot. ze zbiorów prywatnych

12. *St. Anne teaching the Virgin Mary*, 1892, image painted by Rev. Franciszek Leśniak, photo from private collection

Dr Janina Dzik, historyk sztuki, absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, specjalizuje się w zakresie sztuki nowożytnej, zagadnieniach malarstwa i grafiki oraz ikonografii. Zajmuje się pracą naukowo-dydaktyczną, jak również udzielaniem konsultacji w dziedzinie konserwacji zabytków.

Przypisy

- 1 O przekształceniach wewnątrz kościołów w związku z odnową liturgiczną i usytuowaniem ołtarzy głównych *versus populum*, zob. J.S. Pasierb, *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, red. J. Żmudziński, Warszawa 1995, s. 26.
- 2 H. Pieńkowska, *Próba rozszerzenia pojęcia zabytek*, [w:] *Dzieło sztuki i zabytek. Materiały z XXV sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1976, s. 43. Kościół żabiański jako obiekt wpisany do rejestru zabytków wymagał przy podejmowaniu jakichkolwiek prac remontowych i konserwatorskich porozumienia z ówczesnym urzędem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie. Tak było w przypadku jego rozbudowy w 1955 r. koordynowanej przez dr Hannę Pieńkowską (WKZ w Krakowie) i dr. Piotra Krakowskiego. Karta Wenecka z 1964 r., na której oparte zostało polskie prawo w dziedzinie ochrony zabytków, określając zasady prawidłowej konserwacji, zawiera szerokie pojęcie zabytku, przyjęte z rekomendacji UNESCO (1962), jako dzieła architektonicznego z jego wystrojem, zespołu miejskiego lub wiejskiego, miejsc historycznych oraz terenów zabytkowych. Podobnie interpretuje zabytek raport ICOMOS z roku 1966 poświęcony związkowi ochrony zabytków z rozwojem turystyki.
- 3 *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 1, województwo krakowskie, red. J. Szablowski, Warszawa 1953, s. 143-144.
- 4 *Rocznik diecezji tarnowskiej* (1972), s. 172, 578.
- 5 I. Trybowski, *Zabytki sztuki powiatu dąbrowskiego*, [w:] *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Warszawa-Kraków 1974, s. 735-750.
- 6 Detale architektoniczne wykonane zostały prawdopodobnie przez rzeźbiarza, który wykonał również epitafium Rafała Kazimierza Makowieckiego w kościele św. św. Piotra i Pawła w Krakowie. W jego klasycyzującym repertuarze form ulubionymi motywami były obeliski, rozerwane przyczółki, sterczyny i kanelury, cechą charakterystyczną zaś – prymitywnie opracowane rysy twarzy.
- 7 Kościół poszerzony w 1956 r. o nawy boczne.
- 8 O fundacji nie wspomina J. Wimmer, *Rafał Kazimierz Makowiecki*, [w:] *PSB*, t. 19, s. 235-237; F. Kiryk, *Miasta powiatu dąbrowskiego*, [w:] *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów...*, jw., s. 126.
- 9 J. Kracik, *Konsekracje kościołów i ołtarzy w diecezji krakowskiej*, „*Nasza Przeszłość*”, 1984, t. 61, s. 146. AKMK A Off 156 *Acta actorum R.D. Nicolai Oborski episcopi Laodicensis, vicarii et officialis generalis Cracoviensis a 2 I 1683-29 XII 1685*.
- 10 P. Gach, *Literackie bractwo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, szp. 1177.
- 11 I. Trybowski, jw., s. 743.
- 12 *Liber memorabilium parochiae Żabno*, Archiwum Parafialne w Żabnie. Na temat dziejów kościoła patrz: K. Talarek, *Parafia Żabno na przestrzeni wieków*, Tuchów 2006. Przeprowadzona na miejscu kwerenda nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Brak informacji o dwóch obrazach, które zostały prawdopodobnie zniszczone ok. 2000 r.
- 13 M. Biernacka, *Piotr Niziński*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 6, Warszawa 1998, s. 94-96.
- 14 Tamże.
- 15 W. Szczebak, *Muzeum Diecezjalne w Tarnowie na tle dziejów muzealnictwa kościelnego w Polsce*, Tarnów 2003, s. 92.
- 16 A. Bernatowicz, *Bernard Ludwik Preibisz*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 8, Warszawa 2007, s. 11-12.
- 17 P. Chrzanowska, *Franciszek Borgiasz Leśniak*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 5, Warszawa 1993, s. 70-71.
- 18 P. Chrzanowska, *Zygmunt Griner*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 472.
- 19 R. Świętochowska, *Julian Kruczkowski*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 4, Warszawa 1986, s. 273-274.
- 20 W. Szczebak, *Jeszcze raz o obrazie Chrystusa na krzyżu w kaplicy Seminarium Duchownego w Tarnowie*, „*Currenda*” 1992, nr 142, z. 4-6; B. Kumor, *Seminarium Duchowne w Tarnowie (1838-1971)*, Tarnów 1971, s. 26-35.
- 21 *Christ am Kreuz*, 133 x 101 cm, od 1772 w Galerii, nr inw. 502, ok. 1626/32, *Flämische Malerei in Kunsthistorischen Museen*, *Katalog*, Wien-Zürich 1989, s. 232.
- 22 W. Szczebak, *Jeszcze raz o obrazie...*, jw.; B. Kumor, *Seminarium Duchowne...*, jw.
- 23 *The Illustrated Bartsch*, 52, *Netherlandish Artists*, New York 1986, s. 119, 120; M. Pielas, *Graficzne pierwowzory przedstawień «Zesłania Ducha Świętego» w polskiej sztuce nowożytnej – wybrane przykłady*, [w:] *Inspiracje grafiką europejską w sztuce polskiej. Czasy nowożytne*, Warszawa 2010, s. 208-209, il. 220.
- 24 M. Łabuz, *Duchowieństwo diecezji tarnowskiej w latach 1886-1918*, Tarnów 2007, s. 156, 166, 595.
- 25 Tamże, s. 593, 595.
- 26 W. Szczebak, *Muzeum Diecezjalne w Tarnowie na tle dziejów...*, jw., s. 92.
- 27 F. Leśniak, *O malarstwie religijnym*, Lwów 1909, s. 5.
- 28 Tamże.
- 29 Tamże.
- 30 P. Krakowski, *Z zagadnień architektury XIX wieku. Historyzm i eklektyzm*, [w:] *Sztuka z połowy XIX wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Łódź, listopad 1971, Warszawa 1973, s. 26.

Bibliografia

- Biernacka M., *Piotr Niziński*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 6, Warszawa 1998.
- Chrzanowska P., *Zygmunt Griner*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 472.
- Flämische Malerei in Kunsthistorischen Museen, Katalog*, Wien-Zürich 1989.
- Gach P., *Literackie bractwo*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, szp. 1177.
- The Illustrated Bartsch*, 52, *Netherlandish Artists*, New York 1986.
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 1, województwo krakowskie, Szablowski J. (red.), Warszawa 1953.

- Kumor B., *Seminarium Duchowne w Tarnowie (1838-1971)*, Tarnów 1971.
- Leśniak F., *O malarstwie religijnym*, Lwów 1909.
- Łabuz M., *Duchowieństwo diecezji tarnowskiej w latach 1886-1918*, Tarnów 2007.
- Pasierb J.S., *Ochrona zabytków sztuki kościelnej*, Żmudziński J. (red.), Warszawa 1995.
- Pielas M., *Graficzne pierwowzory przedstawień «Zesłania Ducha Świętego» w polskiej sztuce nowożytnej – wybrane przykłady*, [w:] *Inspiracje grafiką europejską w sztuce polskiej. Czasy nowożytne*, Warszawa 2010, s. 208-209.
- Pieńkowska H., *Próba rozszerzenia pojęcia zabytek*, [w:] *Dzieło sztuki i zabytek. Materiały z XXV sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1976.
- Rocznik diecezji tarnowskiej (1972).
- Szczebak W., *Jeszcze raz o obrazie Chrystusa na krzyżu w kaplicy Seminarium Duchownego w Tarnowie*, „Currenda” 1992, nr 142, z. 4-6.
- Szczebak W., *Muzeum Diecezjalne w Tarnowie na tle dziejów muzealnictwa kościelnego w Polsce*, Tarnów 2003.
- Świętochowska R., *Julian Kruczkowski*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 4, Warszawa 1986.
- Trybowski I., *Zabytki sztuki powiatu dąbrowskiego*, [w:] *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu*, Kiryk F., Ruta Z. (red.), Warszawa-Kraków 1974, s. 735-750.
- Wimmer J., *Rafał Kazimierz Makowiecki*, [w:] *PSB*, t. 19, s. 235-237.

Summary

Historical interiors and fittings of the Holy Spirit parish church in Żabno

It happened around 1970, when as part of the action of renovating the interiors of the Holy Spirit parish church in Żabno and adapting its chancel to the requirements of the liturgy reformed after the Second Vatican Council, the Neo-Baroque uniform design and fittings of interiors were removed and irretrievably destroyed. Now it is known only from the photographic documentation made by an unknown author in the 1940s. On that basis and of the parish chronicles, the appearance of the interior of the single-nave church may be recreated, and an assessment of its historical and architectural values attempted.

The interiors of the church (built in 1663-1685 by Rafał Kazimierz Makowiecki, the castellan of Kamieniec Podolski [now Kamianets-Podilskyi in Ukraine] and starost of Trembowla [now Terebovl in Ukraine]) were destroyed by fire in 1888. Repairs were undertaken by the newly appointed parish priest, Antoni Łętkowski (1852-1912), former senator of the cathedral curates of Tarnów. On his initiative a new main altar was then erected by Romuald Łapczyński, with images of Christ crucified and the Descent of the Holy Spirit by Piotr Niziński, a graduate of the Art School in Kraków. The side altars, created by a local artist

Józef Sowiński, were consecrated in 1892. Also, the painting was brought to the church depicting the Virgin Mary, painted by the Tarnów artist Zygmunt Grüner (Griner), as well as the picture of St. Anthony of Padua, created by Rev. Bernard Preibisz from Tarnów. The image of the patroness of the church, St. Anne, placed in the side altar, was made by the canon and priest of the Tarnów cathedral parish, Rev. Franciszek Leśniak. A painter-woodcarver-conservationist of interiors from Lwów - Julian Kruczkowski provided the polychrome. Almost all those artists had studied in Vienna or Munich; that is probably the reason why the image of crucified Christ modelled on Van Dyck's depiction (kept in the imperial collection in Vienna) was placed in the main altar of the church in Żabno. The patronage and interest in arts, as well as painting activity within the Tarnów diocese, is an interesting historical and cultural phenomenon.

The article calls attention upon the problem of the provincial artistic community of the former West Galicia region in context of the patronage of the Church, and the issue of renovating the church along the Neo-Baroque model, in conformity with the spirit of the time and the individual features of the architectural shape of the church.

For many years that art failed to receive the proper understanding of church managers, parish communities, and sometimes even the authorities of conservationist services (both those representing the church and the state).